

Literatur kritikaz

Jon Kortazar

Uste dut *Jakin*-ekoek gonbidatu ninduten Literatura eta Gizarteari buruzko mahai-inguru hartan, biografi kontuak eta datuak eskatzen zizkidatela. Ez nuen hala ulertu, eta ez-ulertu horren aitzakiz edo erruz, lana behar zuen tokian argitaratu gabe geratu zen. Egia da mahai-inguru ostean bidali nuen lanean, hitzaldian esandakoa idatziz igorri egin bait nuen, ez niela arazo biografikoei kontu handiegirik eskaini. Gaurko honetan, biografia fisikoari toki estua ematen jarraitzen badut ere, saiatuko naiz ene eginbehar kritikoaren arrazoiak, zergatiak eta nondik-norakoak azaltzen. Barne-biografia egin nahi nuke, edo hala nahi baduzue biografia intelektuala. Ez naiz ni nire buruaz hitz egiteko zale. Norberak ez lukeela bere buruaz hitz egin behar gogoratzen digu erretorika zaharrak, salbuespen urri onartzen duela. Lehenengoa, norberaren burua arrisku latzetan aurkitzen denean. Eta, garbi da ez dagocla nire burua horrelako trantzean. Bigarren salbuespena ere ezagutzen da, norbaiti bere buruari buruz hitz egin dezan eskatzen zaionean zilegiztatzen du erretorikak horrelako portaera. Eta gaurko eginkizuna bigarren honetan sartzen dela sinesturik, hasiera eman-go diot pasabide intelektual honi. Dudamuda dut, halabaina, biografia irten beharrean, testamentua irten zaidala.

Irakurketatik analisisira

Hasteko, ene buruari deitzeko ez zait kritiko hitza gustagarri gertatzen; ene aburuz, hobe datorkit "Irakurle" deitura, ez bait naiz, gainera ia beste ezer. Eta beste ezer ez banaiz ere, irakurle banaiz behintzat, eta porrokatua gainera. Eta kritiko hitza ez zait atsegin, txistulari ni ere Nafarroako poeta atsegin bezain famatua-ren antzera, txistulari izan bait nintzen ene jaioterrian) izateari utzi nion arrazoi berdinatik: nahiago nuen dantza egitea, dantzariet dantza egiten laguntzea baino. Eta irakurle izanaz, letren dantza-dian dantzatzeko bidea hartzen dut behintzat.

Irakurle izateaz aparte, irakasle ere banaiz; zorionez edo zoritarrez, literatur irakaslea naiz, edo hobeto esateko, literatur historiaren irakaslea, eta zehatza izatekotan, XX. mendeko euskal literaturarena. Honekin, bidenabar eta bada ezpada, euskal literatura badela baieztatzen dut (ofiziorik gabe geratuko nintzateke bestela).

Ene baitan diren izaera biak, irakurlearenak eta irakaslearenak, beti hurbil ikusi ditut. Eta askotan esan dut, testu-analisisen argitalpenean sartu izan banaiz, irakastorduek ematen zizkidaten presatara-lanengatik izan dela. Mingaina eragiteko trebezia handiegirik ez dugunok, ezin ditugu erretorika hutsez gure eskola-orduak bete. Lehen, eta gehiago orain, datuak behar ditut eskolak aurrera eramateko, datuak eta interpretazioak. Horregatik hasi nintzen formalismotik hurbil; formalismoak datuak eskaintzen zizkidalako, inpresionismoak uxatzen duen materia jartzen zidan formalismoak ene eskuetan. Ene ziurtasun-falta, ikasleen artean nuen ziurtasun-falta estaltzeko, eskolak ematen hasi nintzeneko euskal literaturari buruz zegoen bibliografia urriek ematen ez zizkidaten datuak eskuratzeko, baliagarri gertatu zitzaidan formalismoa, eta horregatik eskuratu nuen. Jakin badakit, eta norbaitek eskertzen diodan zintzotasunez esan didanez, noizbait klaseko apunteetako antza hartu dutela ene eritziak eskaintzeko saiakerek. Eta horrelaxe zen, eta da. Jakin honetan analisiak edo kritikak edo aipamenak edo dena-delakoak argitaratzen hasi nintzenean, horixe bait nuen buruan, literaturako eskolak eman beharrez nirearen antzeko trantzean zirenei laguntza eskaini nahi nien. Gazterik, beharbada gazteegi, hasi nintzen eskolak ematen unibertsitatean, eta nire trebeziak (eta erretorika faltak) jasan lezakeen indarrari aurre eman behar izan diot heldu orduko. Ez dakit beste norbait ere horrelakoetan izan denik (baietz uste dut, orain ez asko, Arrasa-

ten, irakasle batek lan egiten jarraitzeko eta jarraitzeko eskatzen zidan, ene lanak primeran omen zetozkion bere klaseetan) baina nirearen antzeko egoeratan zirenei, eta nire ikasleei, laguntzeko asmoz argitaratu ziren lehendabiziko kritika haiek. Formalegiak ziren, bai, hotzak, konforme!, baina pragmatikoak.

Analisitik kritikara

Ene lanaz *Jakin*-ekoeak behin idatzikoa (*Jakin*, 21. zk.) dut goan. Hotza eta antzua zela esaten zuten, baina "giro minbera eta gaitzikor honetan... irauin eta jarraitu egin zezakeen bakarra, agian". Eskertu nien eritzia eta oraindik eskertzen diet, galanteriaren gainetik, kritika bat ere bazelako esaldi hori, eta lagundu egin zidatelako aurrera jarraitzen, eta jarraitzen gainera, ez horrenbeste euskal irakurle goaren irakurnahia hoztuz eta aspertuz kritikak publikatu beharraren beharrez, e.a., baizik eta autokritika eginez, metodologia berri batzuk moldatzen eta erabiltzen. Eta batez ere, analisi kutsutik saiora igarotzen. Testua berriro irakurtzerakoan baina, esaldi hori argitaratuz, *Jakinekoek* beste zerbait esaten ari zirela iruditzen zait, nik pentsa beste galantak ez zirela eta nik ez pentsa beste maltzurak zirela ikusten dut. Zeren baieztatzen bait dute analisiaren iraukortasunaren ahalmena, baina era berean, kritikaren, benetako kritikaren ezina zinatzen dute, kritika beti delako mingor eta eztabaidagarri.

Arazo larria da berau. Onartzen dut hasieran analisiak argitaratzen nituela, eta kritika gutxi, saio-kritiko gutxi aurkitzen dela, hasierako lan haietan (bidenabar lehendabizikoen artean argitaratu nuen bat gogoratu nahi nuke, 100 metreri buruzko aipamen ez hotza, jelotua baizik, 17 urterekin idatzi nuela). Hala ere, bada diferentziarik saio kritiko eta liburuei buruzko eritzien artean. Saio kritikoeak literatura egin nahi lukete, analisisiek zientzia.

Kritika zientifikoaz

Gure artean Kritikari erakusten zaion mesfidantza, kritika zientifikoaren aurka bidaltzen diren balio-faltaren salaketaz mozo-

rrotzen da. Barka bekit ausardia pixka batez mintzatzea. Somatzen dut, hizkuntzan volkgeist-a, herriaren arima ikusten duen herri honetan, Erromantizismoaren eskola-bankuetan haziriko herri honentzat, ulergaitzak gertatzen direla kritika zientifikoaren saiakerak.

Ilustrazioak garbi azaldu du, arrazoiaren bidez posible dela gizonaren definizio bateratu batetara heltzea, ideia hori irenskaitza da guretzat. Nolatan hori? Gizon guztiak, eta literatur lan guztiak originalak dira, ez daukate elkarren arteko zerikusirik, bakoitza solte eta garbi ikusi behar da, idazlearen jenoari kasu egiten diogularik. Ezin da zientziarik egin literaturarekin, ezin da zientziarik egin gurekin gizonekin, hori gizonaren askatasunari eta sormen-ahalmenari trabak eta kaiolak jartzea litzateke.

Niri ere zail egiten zait literaturaren zientzia batetan sinestea, huts-hutsean eta gogorrean agertzen bazait, baina zailago egiten zait lotura-falta absolutuan sinestea. Bien arteko bidea proposatuko nuke, baina ez nintzateke inpresionismo hutsez fidatuko. Pentsatzen dut herriaren arimaren espresioetan denak balio duela, baina ez duela denak berdin balio.

Kritika zientifikoak eskaintzen duena, eta kontuz, zientifiko zentzu zabalean darabilt eta bertan sartuko nituzke Estrukturalismoa zein ideien historia, objektibismo pixka bat da, eta nahiago dut apur hori, subjektibismo, inpresionismo altuak eskain diezadakeen orokortasun neurrigabea baino. Badakit objektibitatean sartuz gero, hierarkizazioaren kontzeptua haritik datorkigula. Edo nahi izanez gero, instituzionalizazioa. Nire ustez kulturari badira mailak, eta hau fede baten agerpena da, nik ere uste dut, diseinuak eta Shakespearek ez dutela berdin balio. Hala ere, matizazio bat egin beharrean aurkitzen naiz, kultura ez da hierarkia hutsean oinarritzen. Eta badakit edozer eta edozein onartzeko prest dagoen kultura herrikoiaren kontzeptuaren aurka doala bete kontzeptu hau. Gaizki esan dut, kultura popularraren aurka. Herrikoia (tradiziozkoa) eta popularra ez bait dira berdinak. Kultura egiteko tresnak demokratizatu behar direnik ez dut zalantzan jartzen, hezkuntzak ere demokratikoa izan behar duela uste dudanez, baina badakit kulturari emaitzak ez direla demokratikoak izaten, beti gertatzen direla lan batzuk, beste batzuk baino estimatu eta baloratutakoak. Kultur kontutan emaitza batzuek iraun egiten dute, eta beste batzuek ez. Oroimenean bait dago kulturaren oinarrietariko bat. Oroitzen dena kulturatzat har genezake.

Egia da, halaber, zientifismoak kalte batzuk ekar ditzakeela. Eta horrela gertatu da gertatu ere gure artean. Zientifismoak eskaintzen zizkigun hitzen magiari eta elitismoari begira, inoiz baino sarriagotan jausi zaizkigu benetako helburuak zientziaren zuhaitzaren adarretatik. Objektibismoa lortzeko, eta saiogintza egiteko, ez da beharrezkoa zientifismoaren platika esoterikoa, areago kaltegarria da. Baina datuak eskuetan direnean hasten da saiogintza, eta datu-bilketarako tresna apropostzat dut kritika zientifikoa. Batez ere, gure artean izan ohi den inpresionismorik erretorikoenaren aurrean.

Gure herri honetako aldizkarietan, edozein kritika inpresionista subjektibok, balio ikaragarria duela esaten denean, delako egile horren jenio originalean sinestuz dela somatzen dut, mesede egiten zaio erromantizismoari, arrazoiaren balioetan sinesten ez duen ideologiari.

Noski, gu bereziak gara, gure kasuak ez du beste kasu batekin, beste literatura batekin zerikusirik, gure burua azaltzeko ez dugu zientziaren beharrik, ez da posible gure guretasuna maila abstraktuetan jartzea. Ba ez, jaunok, arazoa ez da hain ximplea. Zientziak, filosofiak, arrazoiak, unibertsalizazio-nahiak gure arazoa konplikatuz datoz, gure ingenuitatea ezabatzen duten neurrian. Originaltasunaren aitzakiaz literatura xaharkitua eta klitxez bete, literatura erromantiko aguretua egiteko arriskutan jartzen ari bait gara. Oraindik gogoan dut Euskal Telebistan bere poema-liburua bapatekotasunaren fruitu bezala aurkezten zuen olerkariaren kasua. Harro agertzen zuen bere burua hark, inprobisazioa literatura egiteko azken metodoa balitz bezala.

Posible al da kritika hemen eta orain?

Beste baieztapen batek ere deitzen dit atentzioa egunotan. Orain gutxi argitaratu da berriro (noiz ez da argitaratzen?) Euskal kulturak kritikorik ez duela mantentzen duen eritzia. Urte-bete daramat euskal literatur liburu berriei buruz eritzirik argitaratu gabe, eta beharbada, aldi horretan, nik jakin gabe hala ere, hil egin naiz.

Pentsa dezagun esaldi horrek esanahi desberdina duela. Pentsa dezagun esaten dena beste hau dela: literaturaren kritikaren bidez

Euskal Herriak "jasaten duen zapalketa" kritikatzan ez dela esan nahi duela esaldi horrek, edo hain mesfidantzakorrak izan gabe, literatur kritikaren bidez, euskal gizartearen kritikarik ez dugula egiten leporatzen zaigula pentsa dezagun.

Eta arrazoia emango nioke kritikarik ez dagoela baieztatzen duen esaldiaren azken jaurtitzaileri, eta esaldia berori ekarriko duen hurrengo artikuluaen firmatzaileari. Erradikaltasuna eta abangoardia nahasten duten euskal mugimenduek jakin beharko lukete, (beno, lehenik jakin beharko lukete erradikaltasuna eta abangoardia zeharo diferenteak direla), nik kritika egiteko orduan ez diodala giroari erraztasunik ikusten. Ez da batere erraza, ziu-rraski gure —nire— ahalmen urriengatik, ziu-rraski baldintza errazik aurkitzen ez dudalako, euskal gizartean egiten den literatura-ren bidez, gizartearen klabeak azaltzea. Ez da bat ere erraza kritikoaren eginkizun honekin kunplitzea: "han renunciado a lo que desde Platón hasta Voltaire, constituyó la esencia de su función social: ayudar a los hombres a liberarse de los prejuicios" (P. Unzueta).

Nik uste, gure artean Erromantizismo eta Ilustrazio aurkako eritziak sakon erraturik agertzen direla. Bihotza eta mina, eta samina nonahi agertzen zaizkigu. Bihotza eskatzen zaigun tokian nola jar dezakegu arrazoia? Bada erromantizismoaren eragina, zientziaren aurkako pentsakizun horren erraiak hain sakon lurperaturik badira literatur kontutan, pentsa ser gerta litekeen, literatura "konprometitu" hori aztertu beharrean, herri honek duen nazio-ideia aztertu, ukitu, kritikatu, balu.

Geroago eta garbiago dudana zera da, erromantizismoak eta antilustrazioak moldatu eta moldatzen dituela gure eritzi eta gogabide sendoenak. Eta hobeto uler dezazuen, hona hemen definizio sorta bat, I. Berlin-en *Contra la corriente* liburutik hartuak, hona hemen testu-bildumatxo bat, hona hemen gure herriaren aurpegi marrartzua, zeren ez bait da dudarik Goyak esan zuen bezala "El sueño de la razón produce monstruos", baina erromantizismoak bereak ongi gordeta ditu altzoan.

Hona ilustrazioaren aurpegia:

"Toda afirmación que pretende ser verdad debe ser pública, comunicable, comprobable, capaz de verificación o falsificación por métodos abiertos a, y aceptados por, cualquier investigador racional" (BERLIN, I.: *Contra la corriente. Ensayos sobre historia de las ideas*, FCE, Mexico, 1983, 234)

“Las doctrinas centrales de los progresistas pensadores franceses, independiente de los desacuerdos entre ellos mismos, descansaban en la creencia, enraizada en la antigua doctrina de la ley natural, de que la naturaleza humana era fundamentalmente la misma en todos tiempos y lugares [...] [Hauen aurrean erromantikoen herizpideak] descansaba en la convicción de que toda verdad es particular, nunca general.” (BERLIN, I.: op. cit. 59 eta 65)

Erromantikoek eta ilustrazioaren aurkakoek ordea, beste hau pentsatzen zuten:

“Lo que es real es siempre particular, lo que importa es lo único, lo individual, lo concreto, aquello en que una cosa difiere de otras cosas; pues eso es su esencia y su caso, y no aquello que tenga en común con otras cosas” (239).

Horrela ezin da ezagutu, deskribapenak bakarrik egin ditzakegu. Mundua loturaz baizik eta eritzi karbonarioen jarraipen hutsez eginga ez dagoela defenditzen badugu, herri honek agertzen duen moduan, ezertaz zalantza-izpirik ez badago, argumentazio guztiak ukazioz eta ukapenez egiten badira, nola gertatuko da kritika, edo, garrantzizkoena dena, nola liteke hitz egitea? Nola izango da posible kritika egitea, gure eritzi erromantikoen zutabeak eta gehiegi-keriak mugiaraztea? Zertaz mintzatuko ote gara batak ilustraziotik eta besteak erromantizismotik entzuten badu hitza?, hobeto entzun beharrean sorgorrarena egiten badugu?

Ilustrazio eta Erromantizismoaren arteko eztabaida da gure artean mugitzen dena eta debate horrek hainbat aurpegi desberdin hartzen ditu: literatura politikoa edo autonomoa, kultura popularra edo iraunkorra, instituzionalizazioaren erak, subjektibismoaren, originaltasunak, edo, kultura demokratikoa edo totalitarioa.

Nik esango nuke Erromantizismoaren indarra, gorago aipaturiko antilustrazio bezala, nagusia dela gure artean. Eta ez dut pentsaera modu honen buru P. Zabaleta egin nahi, baina honek orain gutxi, non eta Diario 16-en esandakoak adibidetzat balio dit: “Se confiesa admirador a ultranza del Pacifismo como doctrina, pero afirma que *cuando se entra en cuestiones de tipo ético o filosófico, se corre el riesgo de simplificar los problemas*”. Kritikak sendoa dena kritikatu behar omen du, baina bada modurik honelako erizpide sendoen aurrean zerbait egiteko? Noski baietz. Baina horraterako ere balio behar.

Zertarako behar dugu kritika eta kritikorik, gure munduaren ziurtasunez eta ontasunez ziurrik bagara? Zertarako kritika euskal

mundua eta estetika zaharkituak identifikatzen ari bagara, zertarako hitz egin zalantzarik sortuko ez bada?

Kritikatik Saiora, edo Kritikatik Mitikara

Eta puntu honetan, literatur kritika ideia-kritika bihurtzen da, antzaldatu egiten du bere izaera. Kritikaren helburua aire berrien (nazionalismoarentzat ere ideologia berrien) agerpenean datzake.

Etorkizunak zer lekarkigukeen esaterik ez dago, baina O. Paz-en ustetan, aro biren artean gaude, intzirika eta haurgintza minetan:

“Para los antiguos el prestigio del pasado era el de la edad de Oro, el edén nativo que un día abandonamos; para los modernos, el futuro fue el lugar de elección, la tierra prometida. Pero el ahora ha sido siempre el tiempo de los poetas y de los enamorados, de los epicúreos y de algunos místicos. El instante es el tiempo del placer pero también el tiempo de la muerte, el tiempo de los sentidos y el de la revelación del más allá. Creo que la nueva estrella... será la del *ahora*. Los hombres tendrán que edificar muy pronto una Moral, una Política, una Erótica y una Poética del tiempo presente... El presente es el fruto en el que la vida y la muerte se funden” O. PAZ: “El romanticismo y la poesía contemporánea” *Pérgola*, 5, zb. 51).

Nola erantzun behar dio euskal literatur kritikak honi?

Orain arte gurean egin diren kritika-motak zeintzuk izan diren jakiteko asmoz ingurura begiratzen badugu, honelako paisaia ikus dezakegu: batetik, “zientifikoa” deituriko kritika ikusiko dugu, eta bestetik, kritika “ortodoxoa” dei dezakeguna, bitan banandua, marxismoaren ildotik omen doana, eta bere buruarentzat inpresionismoaren deitura hartu duena.

Paisaiaren deskripzioa ez litzateke zuzena izango kritika egiteko mailak ere kontutan hartu gabe. Esan nahi dut, badirela aldizkariako erreseinak, badirela taxuzko lanak, eta badirela liburuetan burua ikusten dutenak, batzutan tesi doktoral gisa. Ez da hiru mailotan berdina iraunkortasuna, bakoitzak berean irakurleen irudia garbi izan behar badu ere. Batean zuzena dena, adibidez inpresionismoa erreseinetan erabiltzea, ez legoke ongi beste maila batean. Erreseinetan hitz zientifiko larregi erabiltzea on ez dela ager da. Metodo bakoitzak bere maila izango du...

Baina, hala ere, kritikaren irudia emango duen erdi-maila batean zein erabili?, galderari erantzun beharko banio, hauxe luzatuko nuke: ez zait inpresionismo hutsa atsegin, subjektibismoaren erreinetan sartzen gaituelako; ez zait marxismo kutsuko kritika atsegin, literatur lana baldintza historikoez soilik sortua ez dela sinesten dudalako; formalismoaren porrota garbi azaldu zaigu, interpretaziorako bideak zabaldu beharrean, bere metahizkuntzan galdurik geratu denean.

Hemendik aurrera, kulturaren irakurketa zabaltzen zaio literatur kritikari. Literatur lana sortzen den baldintza literario, zein sinboliko zein ideologikoen irakurketa.

Gaurko eta biharko literatur kritikak mitokritikatik jo behar duela uste dut: literatura eta gizartearen mitoen azterketatik, hitzen moztaroen azpian ezkutatzen den ideia-mundu, eritzi-munduen bila. Mitoen azterketen ostean, kritikak ideien kondaira baten eraketan bukatu beharko duela uste dut. Literatura gizartearen ispilu bada, gizartearen ideologia kimatzen den mundua, literatur kritika gizartearen mitoen kritikan heldu beharko du, mitokritikan. Mitokritika ez da, hain zuzen ere, sinbolo exotikoen irakurketa, baizik eta kulturak egunean-egunean sortzen dituen sinboloen hausnarketa, gizarte batek sortzen duen literaturaren bidez, literatura sortu den gizartearen aurpegiaren marrazkigilea. Filosofo gazte bati oraintsu irakurri diot "estetikari buruzko diskurtsoa omen da politikoa". Hori horrela bada, estetikaz aritzen den kritikak, badu etorkizunik gure artean.

Eta, gure artean kritikarik ez dela behin eta berriro errepikatuz, kritikarekin bukatu nahi bada, zera gogoratu nahi nuke: kritikarekin amaitzen den egunean apologiaren eta publizitatearen eskuetan izango gara. Baina lasai! Guzti hau irakurle baten gogoetak baino ez dira; ez, ez naiz eta literatur kritiko bat.

J.K.